

Mortun falu

800 éves Kunszentmárton
1215-2015

MORTUN FALU

800 éves Kunszentmárton 1215–2015

Szerkesztette:
Barna Gábor

Helytörténeti Múzeum, Kunszentmárton
2016

Megjelent a *Devotio Hungarorum* Alapítvány
és a szerkesztő támogatásával.

A kötetet szerkesztette:
Barna Gábor

A borítón:
Benedictio ferri in igne
A tüzesvas-próba. Miniátúra a felső-ausztriai lambachi kolostor
12. századi szertartáskönyvéből
Solymosi László: Istenítélet és pecséthasználat.
In: *História*, 2009/2. szám, 14–16.

© Barna Gábor szerkesztő
© Szerzők és szerkesztők

ISSN 1218-0009
(Várostörténeti és néprajzi tanulmányok)

ISBN 978-963-12-6168-4

Nyomdai kivitelezés:
EFO Kiadó és Nyomda gondozásában
Felelős vezető: Fonyódi Ottó
www.efonyomda.hu

TARTALOM

Mortun falu és Pou említése a Váradi Regesztrumban (1213–1215)	8
Köszöntések	
<i>Pusztai Gabriella</i> múzeumigazgató	9
<i>Wenner-Várkonyi Attila</i> polgármester	10
<i>Barna Gábor</i> egyetemi tanár	11
Solymosi László	
Bevezetés	13
Balogh Elemér	
<i>A Váradi Regestrum mint jogtörténeti forrás és az istenítéletek</i>	19
Uhrin Dorottya	
<i>Az istenítéletek társadalomtörténeti elemzése a Váradi Regestrum alapján</i>	28
Szovák Kornél	
<i>A Váradi Regestrum kiadástörténete és filológiája</i>	44
Blazovich László	
<i>A Tisza-Maros-Körös-zug települései az Árpád-korban</i>	61
Bagi Gábor	
<i>Kunszentmárton említései az 1526 előtti forrásokban</i>	85
Szerzőink	121
A konferencia programja	122
Képek a konferenciáról	123

AZ ISTENÍTÉLETEK TÁRSADALOMTÖRTÉNETI ELEMZÉSE A VÁRADI REGESTRUM ALAPJÁN

A Váradi Regestrum a 13. századi történelem becses és egyedülálló forrása. A kútfő mellett, hogy a középkori magyar társadalom-, jog-, hely- és nyelvtörténet kutatóinak a „kincsesbányája”, nemzetközi szinten is ismert és használt, mivel a Váradi Regestrum az egyetlen olyan istenítéleti forrás, amely statisztikai adatokkal szolgálhat.¹

A Váradi Jegyzőkönyv fennmaradása annak köszönhető, hogy a feljegyzéseket megtalálták a váradi székesegyház sekrestyéjében, s Fráter György támogatásával 1550-ben kinyomtatták. Ezután még számos alkalommal megjelentették a forrást,² legújabb kiadása Szovák Kornél és Solymosi László gondozásában jelent meg.³ A Regestrum kivételes értékét mutatja, hogy számos nézőpontból vizsgálták: a személynevekre Galambos László,⁴ a helynevekre Mikešy Sándor,⁵ valamint K. Fábián Ilona tért ki.⁶ Társadalomtörténeti szempontból Bolla Ilona elemzése nagy jelentőségű.⁷ A váradi istenítéleti szertartást Lupescu Makó Mária vizsgálta.⁸ Ignasi Terradas Saborit 2008-ban megjelent, istenítéletekről szóló kötete szentelt jelentős részt a Váradi Regestrum többoldalú – főként antropológiai szempontú – elemzésének.⁹ Egy korábbi munkámban a jegyzőkönyv *veneficiummal* és *maleficiummal* kapcsolatos vádjait vizsgáltam,¹⁰ jelen tanulmányomban az istenítéletek társadalomtörténeti, történeti antropológiai vizsgálatát szeretném megkísérelni a Váradi Regestrumon keresztül. A regestrum eseteinek a vizsgálatát kezdjük egy 1215-ös ügyesettel.

*Fulian faluból való Izsó, Miklós, a nádorispán elé idéztette Babuna-falvi (Tiszbabolna) Mártont, amiatt, hogy megfosztotta szeme világától. Azonban néhány Szolnok megyei fogott bíró, név szerint Márton-falváról Mihály ispán és a Poó-falusi Madaras és több más fogott bíró, az ítélő bíró beleegyezésével megbékéltették a pereskedőket. Izsó letett minden neheztelésről az ellenfele irányába és megfogadta, hogy világtalanná tétele miatt soha nem fog vele veszekedni.*¹¹

¹ BARTLETT 1986. 63.

² Erről részletesebben ld. Szovák Kornél tanulmányát jelen kötetben.

³ RV. Az idézeteknél ezt a kiadást használtam, ha a Regestrum ügyeseteire illetve a jegyzőkönyvben megőrződött liturgiára hivatkozem.

⁴ GALAMBOS 1942.

⁵ MIKEŠY 1948. 64–65.

⁶ K. FÁBIÁN 1997.

⁷ BOLLA 1957. 84–105.

⁸ LUPESCU MAKÓ 1999. 5–26.

⁹ TERRADAS SABORIT 2008.

¹⁰ UHRIN 2013. 133–151.

¹¹ „Isov de villa Fulian citavit Marianum de villa Barana pro eruicione oculorum suorum ante Nicolaum palatinum comitem. Ubi cum essent quidam boni homines de provincia Zounuc,

Ezzel az ügyessel kapcsolatban – Kunszentmárton és Kétpó község első említésén túl – egyéb érdekes megfigyelést is lehet tenni: jelesül azt, hogy nem történt istenítélet. A felek megbékéltek egymással még a procedura előtt, a sértett lemondott minden követeléséről, annak ellenére, hogy maradandó testi sérülése keletkezett. A Várad Regestrum összesen 389, 1208 és 1235 között megtartott istenítéletet és a káptalan előtt bevallott jogügyletet tartalmaz, ezek nagy része státuszper vagy kihágási per.¹² A vizsgált időszakban valószínűleg több istenítéleti eljárást folytattak le, de a forrás töredékesen maradt fenn, azonban statisztikai következtetések levonására így is alkalmas. Ha az ügyesetek megoszlására vetünk egy pillantást, azt tapasztalhatjuk, hogy a jegyzőkönyvbe került pereskedéseknek csak nagyjából a 60%-ban történt meg teljesen a próba, amely eredményeképpen ítéletet hoztak. A többi alkalommal a felek megegyeztek, a vádló visszavonta a vádjait vagy a vádlott elmenekült (ld. a diagramot). Tehát a Regestrum eseteinek nagy részében nem történt istenítéleti szertartás, ezért érdemes megvizsgálni a pereskedés hátterében zajló folyamatokat, illetve azokat a felvetéseket, miszerint az istenítéletnek nem csupán a bűnösség megállapítása volt a feladata.

Az istenítélet

A középkori ítélethozatalban jelentős szerepet játszott az istenítélet, annak ellenére, hogy már a korszakban is számos vitára adott okot ez a fajta bizonyítási eljárás. A középkori gondolkodók kritikái két fő pillér köré összpontosultak: egyrészt úgy vélték, hogy Isten közbelépésének a kikényszerítése istenkáromlásnak számít, másrészt az eljárást könnyen manipulálhatónak tartották. Az istenítélet a bizonyítás egyik formája, melynek az alapja az, hogy a természetfeletti erők nem hagyják bűnhődni az ártatlant, s személyesen közbelépnek érdekében.¹³ Ez érdekes kettőséget jelent, a szent és a profán különös keveredését,¹⁴ a jog és a vallás összekapcsolódását intézményi és fogalmi szinten.¹⁵

Minden társadalom fejlődésének egy pontján alkalmazták az istenítélet különböző fajtáit.¹⁶ Az első írott nyomait az ókori Keleten találhatjuk: Mezopotámiában és a zsidók között is előfordult. A Bibliából Józsué könyvét, a Királyok könyvét és Mózes negyedik könyvét tekintik ennek bizonyítékaként. Ezekben az esetekben azonban nem bírói eljárásként használták. A görög és a római társadalomban sem voltak ismeretlenek az istenítéleti eljárások –

scilicet Michael comes de villa Mortun et Modorus de villa Pou et alii boni homines, impetrata licencia prenominati iudicis reformaverunt inter eos pacem et memoratus Isov dimisit adversario suo Martino omnem inimicitiam suam et pepigit, quod deinceps super exoculatione sua nunquam esset litigaturus.” Nr. 277.

¹² SOLYMOSI 2009a.

¹³ Isténítélet. In: ORTUTAY 1977–1982.

¹⁴ BROWN 1975. 135.

¹⁵ HO 2003–2004. 265.

¹⁶ LEA 1971. 201–202.

ezeket sorsvetés, párbaj, és tűzpróba formájában alkalmazták.¹⁷ Az istenítélet alkalmazása a Római Birodalom helyére beözönlő pogány népek között is megtalálható, de a középkor keresztény világképének is a szerves részét alkotta. A természetfeletti segítségül hívása egy ügy eldöntésében számos valásra jellemző volt,¹⁸ a középkori Európában az istenítéletet az eljárást körülvevő liturgikus keret, a papi jelenlét és a szent közelsége tette kereszténnyé.

Az istenítéleteknek több fajtája létezett, például *eskü*, a *feszület próbája*, a *szent ostya próbája*, a *sorsvetés*, a *tetemrehívás*, a *bajvívás*,¹⁹ azonban a legjelentősebb a *tűzpróba* és a *vízpróba* volt. A középkori Európában a legelterjedtebb formája az istenítéletnek a *tüzesvaspróba* volt. A tűz és a víz a középkori gondolkodás két legfontosabb eleme volt,²⁰ a vízpróba a kereszttelessel állítható párhuzamba,²¹ a tűz pedig a szakrális értelemben vett tisztító képessége miatt volt jelentős.²²

Az istenítélet ésszerűsége a középkori gondolkodásban

A középkori emberek mélységesen hittek a természetfelettiben, egyrészt, mivel úgy vélték, hogy mindennek oka van, másrészt a felfogásuk szerint a csodás és az általános tapasztalat azonos szintjén van, a különbség csak az, hogy a csodás események ritkábbak.²³ Az istenítéletet végső esetben használták, ha más eszközzel nem tudták eldönteni az ügyet,²⁴ annak kényes mivolta, vagy a bizonyítékok hiánya miatt. Ilyen eset például a házasságtörés, a lopás, a rokonság megállapítása, a boszorkányság és az eretnokség is.²⁵ A tüzes ekevason járás próbája a thüringiai jogban fordul elő először, ezt az eljárást abban az esetben alkalmazták, ha a feleséget a férj megmérgezésével vagy egyéb cseles módon való megölésével gyanúsították. A resibach-i zsinat is kifejezetten a jövőmondókat és a halottidézőket kötelezi tüzesvaspróbára.²⁶ Az istenítéleteknek volt egy olyan speciális fajtája, amikor egy erekle hitelességét, vagyis a szentségét állapították meg az eljárás segítségével.²⁷ A középkori perekben a bizonyítékok számos esetben hiányosak voltak, a megállapodásokat általában szóban kötötték, mivel írástudással csak szűk réteg rendelkezett. Ennek következtében az ügyek utólagos eldöntése nehezebbé vált, így az istenítéletek is gyakorivá váltak. Itáliában jóval magasabb volt az írni és olvasni tudók száma és voltak jegyzők, ezért az ingatlanok kérdésében végzett istenítéletek is ritkábbak voltak.²⁸

¹⁷ TÓTH G. 2001. 258.

¹⁸ BARTLETT 1986. 154–155.

¹⁹ A párbajról mint istenítéleti formáról és magyarországi alkalmazásáról l. LAMPART 2012. 198–212.

²⁰ CAENEGEM 1991. 75.

²¹ TÓTH G. 2001. 260.

²² BARTLETT 1986. 22.

²³ RADDING 1979. 958.

²⁴ BARTHÉLEMY 1988. 3.

²⁵ PILARCZYK 1996. 93.

²⁶ BARTLETT 1986. 10–11.

²⁷ HEAD 2000. 220–238.

²⁸ BARTLETT 1986. 27–28.

A 19. századtól a jogtörténészek a jogfejlődést racionális és irracionális szakaszokra osztották a bizonyítási eljárás alapján. Úgy vélték, hogy az istenítélet teljes mértékben irracionális, a pogány germánok babonás hitvilágának a része, amit az egyház kereszténnyé tett.²⁹ Charles Rembar szerint az istenítélet egyenesen „intézményesített szadizmus”, ami az ítélethozatal felelősségét akarta elhárítani a földi bíróról.³⁰ Azonban nem szabad elfelejteni, hogy a modern értelemben vett racionalitást csak bizonyos feltételekkel szabad alkalmazni a középkori világképre, mivel akkor teljesen más számított ésszerűnek, mint ma. Az a megközelítés, hogy az istenítélet racionális vagy irracionális-e, egy evolucionista megközelítés, ami a középkori kritikákra, de még inkább a felvilágosodásra megy vissza.³¹ Racionálisnak egy olyan gondolatot vagy cselekedet tartunk, amely általános elvekre épül és a belső következetességre törekszik. Azonban egy definíció alkotásakor könnyű beleesni abba a hibába, hogy az általánosítás miatt alapvetően a fogalomhoz tartozó jelenségeket is kizárjuk, például a különböző középkori praktikákat és a mágiát sem kell automatikusan irracionálisnak bélyegezni.³²

Az istenítélet alkalmazásának ésszerűségét az adott kor kontextusában kell vizsgálni. Robert Bartlett mutatott rá, hogy az, hogy egy hiedelem racionális, nem feltétlenül jelenti azt, hogy igaz is.³³ A középkori világképben azért számíthatott racionálisnak az istenítélet, mert harmóniában volt azokkal a bizonyítékokkal, amikhez a korabeli emberek hozzáférhettek, illetve a többi jelentős hiedelemhez is illeszkedett. Az istenítélet alkalmazásakor Isten felfedi a vádlott ártatlanságát vagy bűnösségét azáltal, hogy közbelép és megváltoztatja az elemek eredendő tulajdonságait – vagyis például a forró vas kevésbé égeti meg az ártatlan kezét. Az istenítéletnek három fő állításhoz kell alkalmazkodnia. 1) Isten létezik. Ezt a premisszát a középkorban igen veszélyes volt kétségbe vonni. 2) Isten képes megváltoztatni az elemek eredendő tulajdonságait. Ez is egyértelmű volt a középkorban, hiszen az összes csodás eseménynek ez volt az alapja, de a legjobb példa erre talán az eukarisztia, mikor a kenyér és a bor Krisztus testévé és vérévé változik. 3) Isteni közbelépés. Az állításnak ez a leggyengébb része, a 12–13. századi kritikák éppen ezzel szemben fogalmazták meg problémájukat.³⁴ A 12–13. században az eljárást istenkísértés vádjával illette számos klerikus értelmiségi, például az ifjabb Blois-i Péter (†13. sz. eleje), szerinte klerikusok is részt vesznek a bűnben az effajta bizonyítás miatt.³⁵ Illetve a 12. századtól újra hangsúlyozták az ok-okozati összefüggés és a váratlan események jelentőségét, ami azt eredményezte, hogy Isten távolabb került a mindennapi emberi eseményekről, és kisebb szerepe lett az igazságszolgáltatásban.³⁶ Azonban sosem azt vonták kétségbe, hogy Isten közbe tud-e lépni az istenítélet során. Úgy vélték a késő középkor-

²⁹ CAENESEM 1991.74.

³⁰ REMBAR 1980. 106.

³¹ BARTLETT 1986. 157.

³² D'AVRAY 2010. 2.

³³ BARTLETT 1986. 159–163.

³⁴ BARTLETT 1986. 159–163.

³⁵ BALDWIN 1961. 623.

³⁶ RADDING 1979. 964.

ban, hogy az istenítélet nem illeszthető be a kánonba és teológiailag nem elfogadható, de sosem tartották irracionálisnak.³⁷ A középkori ember világképe teljesen különbözött a mai emberétől, teljesen más kulturális kontextusban létezett, így számára ésszerű lehetett az istenítélet alkalmazása és hitt abban, hogy az istenítélet során Isten megfellebbezhetetlenül kinyilvánítja a véleményét.³⁸ Azok a történészek, akik szerint az istenítélet irracionális bizonyítási eljárás volt, úgy vélik, hogy az istenítéleti eljárás megindításának az oka egyedül a bűnösség megállapítása volt, és nem számolnak azzal, hogy más célok is működhettek a háttérben.³⁹

Az istenítélet speciális céljai

Ha az istenítéletet nem tartjuk teljesen irracionális, babonás bizonyítási eljárásnak, akkor felmerül az a kérdés, hogy lehetett-e más célja a bűnösség megállapításán kívül. A társadalomtudományok művelői vetették fel először, hogy háttérben működő, speciális mozgatórugói voltak az istenítéleteknek: kimozdíthattak egy ügyet a holtpontról vagy egy nehezen eldönthető esetről ítélezhettek a segítségével.⁴⁰ Peter Brown szerint az istenítéletek egyfajta színházias ajánlatot kínáltak a feszültség oldására. Hozzájárultak a konfliktusok megoldásához és az állásfoglalás létrehozásához, mivel az ítéletkor tekintettel voltak a zaklatott közösség informális véleményeire. Úgy véli, hogy az istenítéletek során háttéralkuk döntötték el az ügyek kimenetelét. Szerinte tehát azért használták az istenítéletet, mert ez kontrollálható volt, s így egyfajta társadalmi ítélezés valósult meg. Lehetőséget kínáltak a társadalomnak arra, hogy tanúi lehessenek mind magának a procedúrának, mind az ítéletnek, így a vádlottat kötötte a rá kiszabott ítélet, annak semmibevétele esetén az egész közösség haragját kockáztathatta.⁴¹ Az ő nézetét támogatta Paul Hyams is, aki szerint az istenítéletek a békét és egyensúlyt hozhattak a társadalomba, azzal, hogy jóvátették a sérelmeket.⁴² Charles Radding ezt vitatta, mivel szerinte a Karoling-kori istenítéletek (eskü, párbaj, kereszt próbája) nem adtak sok lehetőséget a manipulálásra.⁴³ Robert Bartlett pedig arra mutatott rá, hogy az istenítélet a hivatalos bírósági eljárás része volt, és hivatalosan felállított hatóság állt az élén, ami egyháziakból és királyi kiküldöttekből állt, így ők voltak a legnagyobb hatással az ügy kimenetelére. Szerinte nem szabad túlsúlyozni a közösség szerepét a döntéshozatalban az urakkal szemben.⁴⁴ Azonban Bartlett nagyobb társadalmi modellben és erős királyi hatalomban gondolkodott, ezzel szemben Brown és Hyams kisközösségben vizsgálták az istenítéletek működését, ez a két szempontrendszer pedig nem helyettesítheti

³⁷ BARTLETT 1986. 165.

³⁸ BARTLETT 1986. 157.

³⁹ PILARCZYK 1996. 107.

⁴⁰ PILARCZYK 1996. 107.

⁴¹ BROWN 1975. 137–143.

⁴² HYAMS 1981. 97.

⁴³ RADDING 1979. 949.

⁴⁴ BARTLETT 1986. 41–42.

tökéletesen egymást, illetve Bartlett nem elemezte azokat az eseteket, mikor valamelyik fél visszavonta a vádat, vagy megegyeztek.⁴⁵

Michel Foucault szerint a hatalmi kapcsolatok elemzése nem korlátozható le csupán az intézmények elemzésére, hanem vizsgálni kell a társadalmi kötélekben gyökeredző hatalmi kapcsolatokat is. Elemezni kell azokat a konfrontációs helyzeteket is, amikor különböző stratégiákat alkalmaznak annak érdekében, hogy az ellenfél feladja a harcot.⁴⁶ Az istenítéleti eljárás eléggé rugalmas volt, illetve elég ideig tartott ahhoz, hogy tér legyen benne politikai vagy jogi stratégia kidolgozására. Stephen White a 11. század második felének nyugat-franciaországi istenítéleteit vizsgálta, művében azt igyekezett bizonyítani, hogy az istenítélet általi döntés felajánlása egy politikai mozzanat, egy stratégia lehetett, mely időt hagyhatott a feleknek, hogy taktikát váltsanak. Rámutatott, hogy a természetfelettihez való fellebbezés az egyik fél totális vereségét vonta magával, mivel az isteni döntés megfellebbezhetetlen, valamint egy elhúzódott pereskedést a megoldás felé billenthetett akár az istenítélet emlegetése is, részben ezért szakították meg gyakran ezeket, mert a felek megegyeztek.⁴⁷ A sok nem megtartott istenítélet azért lehetséges, mert az előzetes bizalom a természetfeletti erőkbe nyomást gyakorolt a perlekedőkre, s így sokszor a peren kívüli megoldást preferálták.⁴⁸

Az eljárás alóli kibújásnak számos oka lehetett. A középkorban, bár hittek abban, hogy az istenítéletkor megjelenik Isten akarata, mégsem feltétlenül szerettek volna végigmenni a procedúrán. Részben azért, mert fájdalmas volt, másrészt amiatt, mert az egyoldalú istenítételek könnyen manipulálhatóak: Kálmán király I. törvénykönyvének 22. cikkelyében ezért szüntette meg azt a gyakorlatot, hogy a magánprépostságokban és a kisebb egyházakban is istenítéletet tartsanak.⁴⁹

A szertartás

Az istenítélet liturgikus keretek között zajlott le, a templomban vagy egy szent ereklyéjénél, pap közreműködésével. Váradon Szent László ereklyéje játszott központi szerepet az istenítéleteknél. Noha a Váradi Regestrum csak az 1208–1235 közötti ügyeseteket tartalmazza, a székesegyház korábban is istenítéleti helyszíneként szolgálhatott. Ezt részben onnan tudjuk, hogy Könyves Kálmán csökkentette az istenítéleti helyek számát, csak a székesegyházakban és a nagyobb prépostságokban engedélyezte. A törvény csak Pozsonyt és Nyitrát említi, de feltehetően már Kálmán korában más egyházakban is tartottak istenítéletet, így az elődje, Szent László által alapított Váradi székesegyházban is.⁵⁰ Valamint Szent László legendája megőrzött egy olyan epizódot, amely

⁴⁵ WHITE 1989. 385.

⁴⁶ FOUCAULT 1982. 791–793.

⁴⁷ WHITE 2005. 91–96.

⁴⁸ RADDING 1979. 949.

⁴⁹ MAKK – THOROCZKAY 2006. 178.

⁵⁰ SOLYMOSI 2009a.; KLANICZAY 2014. 7–39.

szerint II. István kortársa, Valter váradi püspök (1124–1138) egy archaikus istenítélettel döntött el egy tulajdonjogi vitát.⁵¹ A Váradi Regestrumban istenítéleti eljárásként az esküt és a tüzesvaspróbát alkalmazták.

Abban az esetben, ha megtartották az istenítéletet, az szertartás napokig tartott. Az eljárás során a vádlottnak meg kellett szakítania a kapcsolatát a külvilággal. A próba előtt három napig speciális körülmények között kellett élnie. Csak kenyéret, vizet, sőt és füveket vehetett magához, az Exodussal és Dániel könyvével kapcsolatos misét kellett hallgatnia mindhárom nap és tartózkodnia kellett a szexuális érintkezéstől. Gyakran már ekkor pályába bugyolálták és lepecsételték a vádlott kezét, hogy megakadályozzák, hogy bármilyen kenőcs vagy szer használatával hamis eredményt érjen el.⁵² Az istenítéletkor használt pecsétek pecsétnyomói nem maradtak fenn, azonban Solymosi László kimutatta, hogy Guden és Zaah magánokleveléhez használt pecsét Veszprémben az istenítélet során használt, pályát lezáró pecsét lehetett. A pecséten a FORTITVDO MEA ET LAUS MEA DOMINUS felirat olvasható, amely a Bibliában három helyen olvasható. Először az Exodusból található meg, ami az istenítélet megelőző mise eleme volt. Ezt az igehely további két helyen szerepel a Bibliában, mindig a megszabadulás után érzett, dicsőítést, hálaadást fejezi ki.⁵³

A váradi szertartásrend szerint⁵⁴ a püspök megáldotta vasat, hogy istenítélet eredménye valós legyen,⁵⁵ és Isten segítségét kérték az igazságszolgáltatáshoz.⁵⁶ A püspök szentelt vizet csepegtetett a vásra, és a Szentháromságot hívta, hogy igazságos döntés szülessen.⁵⁷ Ezután a tűz helyét megáldotta a püspök, s kérte, hogy Krisztuson keresztül mutassa meg Isten az akaratát,⁵⁸ majd és a tüzet is megáldotta.⁵⁹ A pereseknek ezután misét kellett hallgatnia, mialatt a vasat hevítették. A próba napján a feleknek áldoznia kellett,⁶⁰ a vádlottnak gyakran meg kellett mosnia a kezét és nem érhetett semmihez.⁶¹ Az 1-3 font súlyú forró fémet kilenc lépésre kellett elvinnie a vádlottnak. Ezután a

⁵¹ SOLYMOSI 2011. 136–137.; SOLYMOSI 2013. I. köt. 162–163.

⁵² PILARCZYK 1996. 88.

⁵³ SOLYMOSI 1989. 103.

⁵⁴ Erről részletesen ld.: LUPESCU MAKÓ 1999. 5–26.

⁵⁵ Ld. VOGEL – ELZE 1963–1972. 380–381.

⁵⁶ „Benedic, domine pater, omnipotens eterne Deus, per invocationem sanctissimi nominis tui et per adventum unigeniti filii tui, domini nostri Iesu Christi atque per donum Spiritus Sancti ad manifestandum verum iudicium tuum hoc genus metalli, ut sit sanctificatum et consecratum, ut omni demonum falsitate procul remota fidelibus tuis veritas veri iudicii tui manifesta fiat. Per dominum nostrum, Iesum etc.”

⁵⁷ „Tunc aspergatur ferrum aqua benedicta et dicat episcopus. Benedictio Dei Patris et Filii et Spiritus Sancti descendat super hoc ferrum ad discernendum iudicium Dei. Amen.”

⁵⁸ „Benedic, Domine, per invocationem sancti nominis tui hunc locum ad manifestandum verum iudicium, ut omni demonum falsitate procul remota, fidelibus tuis veritas iudicii tui manifesta fiat. Per Christum dominum nostrum. Amen.”

⁵⁹ „Domine Sancte Pater, omnipotens aeternae Deus, benedic hunc ignem, quem in nomine filii tui, domini nostri Iesu Christi, et Spiritus Sancti benedicimus et sanctificamus. Qui vivis et regnas.”

⁶⁰ „Amen dico vobis, quicquid orantes petitis, credite, quia accipietis et fiet vobis. Tunc communicet sacerdos criminatum seu accusatum his verbis. Corpus Domini nostri, Iesu Christi sit tibi hodie ad probationem veri iudicii. Amen.”

⁶¹ PILARCZYK 1996. 89.

sérült kezét bepólyálták és lepecsételték,⁶² hogy más módon ne gyógyíthassa meg a végtagját a vádlott. Három vagy ritkábban négy nap elteltével megvizsgálták a pecsétet, és ha azon külső beavatkozás nyomát találták, akkor érvénytelen volt a próba. Így járt például a Várad Regestrum egyik alperese, János is, akinek a keze sértetlen volt a tüzesvaspróba után, de a pecsét fel volt törve.⁶³ János gyógyszerekkel kezelhette a sebét. Albertus Magnus, 13. századi teológus szerint, ha valaki mályva- és céklaléből, tojásfehérjéből, mészből és útifűmagból készült kenőccsel keni be a kezét, akkor a forró vas nem hagy rajta nyomot.⁶⁴ Minden bizonnyal a középkori magyar falusiaknak is megvoltak a technikáik az égett kéz kezelésére. A Várad Regestrumban megörökített liturgia három helyen tartalmazza a seb gyógynövényekkel való gyógyításának a tiltását, ekkor a *maleficium*⁶⁵ szót használja erre a cselekedetre: a harmadik könyörgésben,⁶⁶ az ötödik könyörgésben,⁶⁷ illetve mikor a vádlott megfogta a vasat.⁶⁸ Ezekben az esetekben Isten segítségét kérték, hogy a vádlott ne tudja befolyásolni a próba eredményét. A *maleficium*ot minden esetben összekapcsolták a gyógynövényekkel való gyógyítással, hisz a seb gyógynövénnyel való gyógyítása egyenértékű volt a vasma rakott rontással (hogy ne égesse meg a bűnös kezét).⁶⁹ A középkorban tiltották mind a megelőző, mind a kúráló gyógyászati mágiát.⁷⁰ Amennyiben azonban a pecsét sértetlen maradt, akkor feltörték azt, levették a pólyát: ha a seb rendesen gyógyult, akkor a vádlott ártatlan volt, ha azonban gennyesedett bűnösnek ítélték.⁷¹

Nyilvánvaló, hogy ilyen körülmények között a vádlott iszonyatos pszichikai nyomásnak volt kitéve: amellet, hogy kiszakították az életének rendes kerékvágásából, és az istenítéletet megelőzően napokig szinte „klerikusként” kell élnie, ószövetségi csodákról szóló miséket kellett hallgatnia, majd a kerubokat, szeráfokat, szenteket, apostolokat, mártírokat és a menny összes teremtményét segítségül hívták az isteni igazságszolgáltatáshoz.⁷² A mise

⁶² A Váradon használt pecsét pecsétnyomói és lenyomatai megsemmisültek, de a rajzolata valószínűleg összefüggött a védőszenttel, ezt erősíti a budai társaskáptalan oklevele. Ld. SOLYMOSI 2009b. 366.

⁶³ „Ioannes portato ferro incombustam habuit manum, sed sigillum fractum.” Nr. 85.

⁶⁴ PILARCZYK 1996. 103.

⁶⁵ A *maleficium* szó eredeti jelentése csak gonosz cselekedet, károkozás volt, a 4. századtól használják „rontás természetfeletti módszerekkel” értelmében ld. COHN 1994. 169–170.

⁶⁶ „Omnipotens Deus, te suppliciter rogamus pro huius negotii examinatione, quam modo inter nos ventilamus, ut iustitiē non dominetur iniquitas, sed subdetur semper falsitas veritati, et si hanc praesentem examinationem aliquis per aliquod maleficium aut per herbas tegere et impedire voluerit, tua sancta dextera, iustissime iudex, evacuare digneris. Per Dominum nostrum.”

⁶⁷ „Ita eciam, dominator Domine, quicumque culpabilis incrassante diabolo cor habens induratum maiestatem tuam tentare et male sibi conscius hoc ferrum ad tui iudicii examinationem paratum manu sua attingere praesumerit aut per aliqua maleficia vel herbas diabolicas se tueri et crimen suum celare fideique credentium illudere tentaverit, tua, Domine, quaesumus, invicta veritas per virtutem sanctē crucis tuē, quam apponimus, hoc totum evacuet et manifesto ustionis signo occulti facinoris crimen detegat, ut reus hic per poenitentiam correctus in futuri iudicii tui examine a culpa inveniatur penitus absolutus. Per Dominum etc.”

⁶⁸ „Per illud corpus Domini nostri Iesu Christi, quod hodie sumpsit, non confidens in ullum maleficium, nec in virtutibus herbarum accipio hoc ferrum.”

⁶⁹ TRINGLI 1999. 78–79.

⁷⁰ FLINT I. J. 1991. 240.

⁷¹ SOLYMOSI 1989. 103.

⁷² COLMAN 1974. 589. 11. lj.

meghallgatásán mindenképpen részt vett a vádlott, de valószínűleg sokan megvallották a bűnösségüket még az eukarisztia felvétele előtt, mivel az általános vélekedés úgy tartotta, hogy ha valaki bűnősként áldoz, az megfulladhat.⁷³ Az ilyen korai visszalépés azért is lehetséges, mivel bizonyos értelmezés szerint az áldozás maga is istenítéletnek számított, ám a 10. századtól kezdve elítélték az eukarisztia áldozáson kívüli felhasználását.⁷⁴ A Várad Regestrum fenntartott egy igen kivételes esetet: ekkor az egyik vádlott áldozás után úgy próbálta befolyásolni az eredményt, hogy kivette az ostyát áldozás után a száájából, és a kezébe tette.⁷⁵ Talán abban bízott, hogy Krisztus testének szakrális ereje „talizmánként” segít abban, hogy sértetlen maradjon a keze, vagy esetleg fizikai akadályt akart képezni a vas és a bőr között. Azonban mivel észrevették a csalást, ezért bűnösnek nyilvánították.

A perek kimenetele

Az egyes esetek kimenetelét vizsgálva azt látjuk,⁷⁶ hogy 42 alkalommal nem istenítéletet örökített meg a Regestrum (így az arányok megadásakor nem számítom). 128 esetben (37%) ártatlanságot, 75 esetben (22%) a vádlott bűnösséget állapítottak meg, 29 esetben (8%) a vádat visszavonta a vádló, 28 esetben a vádlott elmenekült (8%), 6–6 esetben beismerték a bűnösséget vagy a vádló nem jött el (2–2%), 16 esetben az ügy kimenetele vegyes lett, vagyis egy eseten belül ártatlanságot, bűnösséget is megállapítottak, illetve elmenekült a vádlott (3%), 63 esetben (18%) megegyeztek a peres felek.⁷⁷ A megegyezés és a vád visszavonása gyakori, mivel az előzetes bizalom a természetfeletti erőkbe nyomást gyakorolt a perlekedőkre, s ez sokszor megegyezéshez vezetett.⁷⁸ Érdekesség, hogy azokban az ügyekben, mikor nem került sor istenítéltre, általában a vádló vonta vissza vádját.⁷⁹

Mivel bűnösséget csak nagyon kevés esetben állapítottak meg, ezért érdemes megvizsgálni a háttérben zajló folyamatokat, illetve azokat a felvetéseket, miszerint az istenítéletnek nem csupán a bűnösség megállapítása volt a feladata. Stephen White szerint az istenítélet rugalmas politikai folyamat, amely változtatni tud a politikai folyamatokon, a visszamondott, illetve megszakított istenítéleti eljárások során azonban soha nem tartották meg a rítust, így nem nevezhetőek sem bizonyítási formának, sem pedig békéltető rítusnak.

⁷³ PILARCZYK 1996. 91.

⁷⁴ BATHÉLEMY 1988. 9.

⁷⁵ „Buhus autem cum ferrum portare deberet, posuit Corpus Domini de ore in manum et reus est ob hoc iudicatus.” Nr. 3.

⁷⁶ A saját számításaimat adom meg, természetesen eltérhet más számítástól, részben azért mert sok eset nem teljesen egyértelmű. Jelen esetben az ügyesetek, nem pedig a résztvevő személyek számát vizsgálom. Mindazonáltal a későbbi kutatásban fontosnak tartom többféle statisztika készítését a résztvevők számára és státuszára vonatkozóan, illetve azon belül az ügyesetek megoszlásának a vizsgálatát kellene elvégezni. Jelen tanulmány keretein belül azonban ezt nem tudom megtenni.

⁷⁷ CAENESEM 1991. 76.

⁷⁸ RADDING 1979. 949.

⁷⁹ BARTHÉLEMY 1986. 205–206.

Sokszor már az istenítélet említése is elegendő volt ahhoz, hogy megegyezés szülessen, de gyakran csak a próba előtt léptek vissza. Az istenítéleti eljárás eléggé rugalmas volt ahhoz, hogy tér legyen benne politikai vagy jogi stratégia kidolgozására. Az eljárás különböző pontokról kezdődhetett és különböző eredményeket hozhatott: jogerős ítéletet, egyezséget, kiújuló pereskedést.⁸⁰ A tüzesvaspróba kimenetele is találgatásra adhatott okot, hiszen nem volt pontosan definiálva, hogy mit is jelent a gyógyulás, így az eredmény megállapítása függött attól, hogy barátságos bíróhoz került-e az vádlott. Így fontos megkülönböztetni az istenítélet javasolását a ténylegesen megtartott istenítéletektől.⁸¹

A középkorban, amellet, hogy hittek abban, hogy az istenítéletkor megjelenik Isten akarata, mégsem feltétlenül szerettek volna végigmenni a procedúrán. Egyrészt amiatt, mert az egyoldalú istenítételek könnyen manipulálhatóak. Emellett a korszak vallásos miliójében igen kockázatosnak számíthatott bűnösneként keresztülmenni a szertartáson. 1217-ben némely várnépből való férfi perbe fogta Dést, azt állítva, hogy közülük való, nem pedig szabad. Ám a felperesek nemhogy a tüzesvaspróbáig nem jutottak el, hanem mikor a bíró arra kérte őket, hogy esküdjenek meg igazukra, nem merték megtenni.⁸² Egy másik esetben az alperes a bíró kérésére tíz tanúval érkezett esküvésre Szent László sírjához, ám a felperes nem merte megesketni őket.⁸³ A középkori legendák kiemelték Szent László védelmező szerepét: védte az ártatlanokat és az üldözötteket. A sírja körüli kultusz alapozta meg Váradot mint istenítéleti helyszínt, mivel úgy vélték, hogy a szent király nem engedi az istenítéleti próbákön sem az ártatlanok elítélését.⁸⁴ Ezt a hitet erősítette Szent László már említett legendája, amely szerint Valter váradi püspök úgy döntött el egy ezüst ivócsészéről szóló vitát, hogy Szent László sírjára helyezte a csészét, s mikor a jogtalan tulajdonosa nyúlt felé „mint egy halott zuhant le nyomban”.⁸⁵

Maga eljárás rugalmas volt, az istenítélet kezdeményezése után senki sem lehetett benne biztos, hogy valóban megtartják-e a próbát, vagy valamelyik pontján megszakítják. A Regestrum esetei azt tanúsítják, hogy sokan a végső pillanatig játszották politikai játszmájukat. Ezekben az esetekben a bűnös felek a megegyezésre várhattak, ám mivel ez nem történt meg, ezért végül mégis feladták. Például Szántó falusi Unoka lopással vádolta Pált, azonban a pólya kibontása előtt Unoka beismerte, hogy balhiedelemből keverte gya-

⁸⁰ WHITE 2005. 91–94.

⁸¹ WHITE 2005. 98–101.

⁸² „Qui cum praefatum Deum et ipsi castrensem esse dixissent, posuit hoc super iuramentum eorum, quibus iurare non audentibus, castrenses condempnavit et praedictum Deum liberum esse denuntiavit, atque per Ioanham comitem, pristaldum regis praesentibus praenominatis castri ioubagionibus libertatem eius nobis fecit contestari.” Nr. 165.

⁸³ „Qui omnes cum ad sepulchrum Sancti Ladislai regis iuraturi accessissent, saepe iam dicti actores non ausi sunt eos adiurare, scilicet adversarios suos pro iustis dimittendo pacem eorum interventu amicorum impetrarunt praesente pristaldo ipsius cause Beniamin, vicarchidiacono de villa Nadan.” Nr. 340.

⁸⁴ LUPESCU MAKÓ 1999. 19.

⁸⁵ Szent László király legendája 2004. 95.

núba Pált.⁸⁶ Bulcsú a szolnoki vár hadnagya, maga és a várjobbágyai nevében státuszpert indított Felicián és testvérei ellen, szinte a próba végéig vártak a visszavonással, mikor is nem engedték meg a kézoldozást.⁸⁷ Általános az is, hogy a vádlott elmenekül, ez sokszor a vas hordozása után, de még a seb vizsgálata előtt történik meg, így Bedő, Néma faluból.⁸⁸ György, két Szabolcs megyei legényt, Macsodot és Jakabot lopással vádolt. Jakab el sem jött a próbára, Macsod pedig a vashordozás után menekült el.⁸⁹ Ez előző két vádlottról nem tudjuk, hogy hova menekült, azonban számos esetben fennmaradt, hogy a próba után a vádlott, mikor érezte, hogy nem gyógyul rendesen a keze, a pólya feloldozása előtt az egyházba menekült.⁹⁰

A szertartás valószínűleg nagy látványosság lehetett, minden bizonnyal számos szomszéd részt vehetett rajta, illetve a váradi székesegyház környékén élők is tanúi lehetnek az eseménynek. Ennek következtében nagy szegénynek számíthatott, ha valakit bűnösnek nyilvánítanak rajta. Ez is egy olyan szempont lehetett, ami előzetes megegyezésre sarkalta a pereseket. Például Bonc megvádolta a sógorát, Samkát, és annak az anyját, hogy megölték a nővérét (ti. Boncét), ám a perben a próba előtt megegyeztek, hogy Samkát bűnösnek tekintik és közösen kifizetik a bírónak és a poroszlóknak a perköltséget.⁹¹ Itt az istenítélet felajánlásának a célja az lehetett, hogy egy vitát eldöntsenek, vagyis hogy Samka beismerje, hogy megölte a feleségét. Am miután a beismerés megtörtént, megszüntették az eljárást.

Összegzés

Összefoglalva, a középkori ember számára az istenítélet egy ésszerű bizonyítási eljárás lehetett, ha máshogy nem tudtak egy ügyet bizonyítani. Azonban a pereskedők az isteni büntetéstől és a szegénytől való félelmükben nem szívesen mentek keresztül rajta. Senki nem akarná istenítélettel eldönteni a vitáját, ha nem vélné úgy, hogy sokkal kedvezőbb kimenetele lehet az

⁸⁶ „Paulus portato ferro dum die dominica Da pacem manum suam solvendam porrigeret, supradictus Vnuca renunciavit iudicio ferri candentis dicens se falsa opinione inductum supranominatum Paulum de furto impeciisse.” Nr. 233.

⁸⁷ „Georgius itaque pro se et cognatis suis prænominatis portato ferro Varadini, cum solvi deberet, non est permissus absolvi a Bulsu et Bucicud, quorum uterque vice et in persona adversariorum suorum se stare dicentes resignaverunt prædictos Felicianum, Thomam et Georgium esse omnino liberos, ut illi de se asserebant.” Nr. 52.

⁸⁸ „Nixa de villa Nema impeciit quendam nomine Budev de alia villa Nema pro furto iudice Nicolao, comite de Geuru, pristaldo Gregorio de civitate Geuru. Praedictus Budev portato ferro, antequam solveretur, aufugit.” Nr. 270.

⁸⁹ „Comprovinciales de Zobolch et horum specialiter Georgius de villa Vtholm impeciare de furto Iacobum de villa Onuz et Mocyodum de villa Nanas iudicibus Banc et Benedicto, pristaldis Miska et Shazlou. Praedictus Iacob in dato termino non venit in locum. Mocyod vero portato ferro ante solutionem manus fugit.” Nr. 298.

⁹⁰ Pl.: Nr. 38., Nr. 93., Nr. 306., Nr. 235., Nr. 240., Nr. 263., Nr. 286.

⁹¹ „Boncia de villa Firu impeciit generum suum Somham et matrem eiusdem, scilicet Rugam et fratrem Ruge, scilicet Moncau de suffocatione sororis suæ, videlicet ipsius Bontie iudice Mica comite, pristaldo Bartholomêo de villa Nyec. Qui Varadini taliter convenerunt, quod Somha haberetur pro homicida et Ruga persolveret quinque marcas fertone minus usque festum Sancti Georgii et idem satisfaceret pristaldo, partem vero iudicis Boncia persolveret.” Nr. 157.

ügyének, mintha csak a hagyományos szóbeli és írásbeli bizonyítékok alapján döntenének. Azok az ügyek, amikor istenítéletet tartottak, mindig hevesen vitatott dolgok voltak: státuszpercek, boszorkányvadás, házasságtörés, stb. Váradi Regestrumban megőrződött pereskedésekben megjelennek a 13. század nagy társadalmi-gazdasági átalakulásai. II. András politikája nyomán a királyi birtokok csökkenésével a világi nagybirtokok növekedésnek indultak, ám a birtoktestek szétszórtnak feküdtek, elkülönítetlenül. A Váradi Regestrum számos esete foglalkozik a föld miatti perlekedéssel, s azzal a törekvéssel, hogy a föld birtokosai elkülönítsék saját területeiket, mivel a szántóföld értéke megnövekedett, a legelők és egyéb közös használatú földek rovására. A gazdasági átalakulás a társadalom fokozatos átalakulását eredményezte, így minden társadalmi réteget érintett.⁹² Mivel az írásbeliség még nem volt széleskörűen elterjedt a korszakban, ezért a nagyszámú pert bizonyíték híján szinte lehetetlen lett volna eldönteni. Valószínűleg sokszor azért indították meg a pereskedést, hogy alkupozíciót kényszerítsenek ki, az istenítélet felajánlása és megszüntetése is hatalmi játszma volt, annak érdekében, hogy a felek számukra kedvező eredményt érjenek el egy vitában. A felek a bírósági és az isteni igazságszolgáltatás közötti lavírozással próbálták érvényesíteni a hatalmukat. Az elmaradt az istenítéleteknek kétféle célja lehetett: a pereskedők kockázatosan, de elrendezzenek egy vitát vagy az egyik fél taktikai előnyt akart szerezni.⁹³ A felek ezért ajánlhatták fel az istenítélet általi bizonyítást, hogy az isteni büntetéstől való félelem hatására kimozduljon az ügy a holtpontról, megegyezésre jussanak, és helyre álljon a béke a közösségben.

RÖVIDÍTÉSEK

RV = *Regestrum Varadiense* (1208–1235). [Karácsonyi János és Borovszky Samu munkájának digitális kiadása kiegészítésekkel, valamint a Váradi Jegyzőkönyv új szövegkiadásával együtt], szerk.: SOLYOSI László – SZOVÁK Kornél, Arcanum CD, 2009.

IRODALOM

D'AVRAY, D. L.

2010 *Medieval Religious Rationalities. A Weberian Analysis*. Cambridge, Cambridge University Press.

BALDWIN, John W.

1961 The Intellectual Preparation for the Canon of 1215 Against Ordeals. *Speculum*, 36. No. 4. 613–636.

⁹² BOLLA 1957. 84–88.

⁹³ WHITE 2005. 120–122.

BARTHÉLEMY, Dominique

1986 Présence de l'aveu dans le déroulement des ordalies (IXe–XIIe siècle). In: *L'aveu. Antiquité et Moyen Age. Actes de la table ronde de Rome (28-30 mars 1984.)* Rome, École Française de Rome. 191–214.

1988 Diversité des ordalies médiévales. *Revue Historique*, 280. No. 1. 3–25.

BARTLETT, Robert

1986 *Trial by Fire and Water. The Medieval Judicial Ordeal*. Oxford, Clarendon Press.

BOLLA Ilona

1957 Az Aranybulla-kori társadalmi mozgalmak a Váradi Regestrum megvilágításában. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica*, 1. 84–105.

BROWN, Peter

1975 Society and supernatural. A Medieval Change. *Daedalus*, 104. No. 12. 131–151.

CAENEGEM, R. C. van

1991 *Legal History. A European Perspective*. London – Rio Grande, Hambledon Press.

COLMAN, Rebecca V.

1974 Reason and Unreason in Early Medieval Law. *The Journal of Interdisciplinary History*, 4. No. 4. 571–591.

COHN, Norman

1994 *Európa démonai*. Budapest, Corvina.

FLINT, Valerie I. J.

1991 *The Rise of Magic in Europe. In Early Medieval Europe*. Oxford, Clarendon Press.

FOUCAULT, Michel

1982 The Subject and Power. *Critical Inquiry*, 8. No. 4. 777–795.

GALAMBOS László

1942 *A szentírási eredetű személynevek a Váradi Regestrumban*. Budapest.

HEAD, Thomas

2000 Saints, Heretics and Fire. In: Sharon FARMER, Barbara H. ROSENWEIN (szerk.): *Monks and Nuns, Saints and Outcasts. Religion in Medieval Society. Essays in Honor of Lester K. Little*. Ithaca–London, Cornell University Press. 220–238.

Ho, H. L.

2003–2004 The Legitimacy of Medieval Proof. *Journal of Law and Religion*. 19. No. 2. 259–298.

HYAMS, Paul

1981 Trial by ordeal. The Key to Proof in the Early Common Law. In: *On the Laws and Customs of England*. Chapel Hill, NC. 90–126.

K. FÁBIÁN Ilona

1997 *A Váradi Regestrum helynevei. Adattár*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 13.)

KLANICZAY Gábor

- 2014 A Szent László kultusz kialakulása. In: ZSOLDOS Attila (szerk.), *Nagyvárad és Bihar a korai középkorban. Tanulmányok Biharország történetéről* 1. Nagyvárad, Varadinum. 7–39.

LAMPART, Filip

- 2012 Judicial Duel in the Spiš Law. *Kultúrne dejiny*, 3. No. 2. 198–212.

LEA, Henry Charles

- 1971 *Superstition and Force. Essays on The Wager of Law – The Wager of Battle – The Ordeal – Torture*. New York, Haskell House.

LUPESCU MAKÓ, Mária

- 1999 Between the Sacred and Profane: The Trial by Hot Iron Ceremony Based on the „Regestrum Varadinense”. *Mediaevalia Transilvanica*, 3. No. 1–2. 5–26.

MAKK Ferenc – THOROCZKAY Gábor (szerk.)

- 2006 *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 22.)

MIKESY Sándor

- 1948 Várad Regestrom-beli helyek meghatározásai. *Magyar Nyelv*, 44. 64–65.

ORTUTAY Gyula (szerk.)

- 1977–1982 *Magyar Néprajzi Lexikon*. I–V. Budapest: Akadémiai Kiadó, II. Online dokumentum: <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/2-1584.html> (Letöltés ideje: 2015. december 13.)

PILARCZYK, Ian C.

- 1996 Between a Rock and a Hot Place: the Role of the Subjectivity and Rationality in the Medieval Ordeal by Hot Iron. *Anglo-American Law Review*, 25, No. 87. 87–112.

RADDING, Charles M.

- 1979 Superstition to Science: Nature, Fortune and the Passing of the Medieval Ordeal. *American Historical Review*, 84. No. 4. 945–969.

REMBAR, Charles

- 1980 *The Law of the Land: The Evolution of Our Legal System*. New York, Simon & Schuster.

SOLYMOSI László

- 1989 Guden magánoklevele másodlagos pecsétjének eredete. *Veszprémi Történelmi Tár*, 1. No. 1. 101–105.
- 2009a Bevezetés In: *Regestrum Varadiense (1208–1235)*. [Karácsonyi János és Borovszky Samu munkájának digitális kiadása kiegészítésekkel, valamint a Várad Jegyzőkönyv új szövegkiadásával együtt], szerk.: SOLYMOSI László – SZOVÁK Kornél, Arcanum CD.
- 2009b Istenítélet és pecséthasználat. In: NEUMANN Tibor – RÁCZ György (szerk.): *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Budapest – Piliscsaba: MTA TTI – PPK BTK, (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok; 40. = *Analecta mediaevalia* 3.) 359–375.

- 2011 Szent László király somogyvári sírjának a legendája. In: GECSÉNYI Lajos – Izsák Lajos (szerk.): *Magyar történettudomány az ezredfordulón. Glatz Ferenc 70. születésnapjára*. Budapest. 125–142.
  - 2013 Egy tévedés nyomában. Szent László király somogyvári temetésének legendája. In: ILLÉS Pál Attila – JUHÁSZ-LACZIK Albin OSB (szerk.): *Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon*. I. köt. 151–172.
- Szent László király legendája
- 2004 In: Érszegi Géza (szerk.): *Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból I. Ford.*: KURCZ Ágnes Budapest, Osiris. 89–96
- TERRADAS SABORIT, Ignasi
- 2008 *Justicia Vindicatoria. De la ofensa e indefensión a la imprecación y el oráculo, la vindicta y el talión, la ordalía y el juramento, la composición y la reconciliación*. Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, (Biblioteca de dialectología y tradiciones populares 47.)
- TÓTH G. Péter
- 2001 Folyampróba – liturgikus vízpróba – boszorkányfűrösztés. Istenítéleti eljárások a boszorkányperekben. In: *Démonológia és boszorkányság Európában*. Szerk.: Pócs Éva. Budapest, L'Harmattan – PTE Néprajzi Tanszék. (Studia Ethnologica Hungarica) 249–291.
- TRINGLI István
- 1999 Bűbájosok és néző asszonyok levelesítő jegyzékekben. *Ethnographia. A Magyar Néprajzi Társaság értesítője*, 110. 72–90.
- UHRIN Dorottya
- 2013 A Váradi Regestrum veneficiummal és maleficiummal kapcsolatos esetei. In: *Micae Mediaevales. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Ed.: Gál Judit – Péterfi – Bence;ó – Vadas András – Kranzieritz, Károly. Budapest, ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola. 133–151.
- VOGEL Cyrille – ELZE, Reinhard (szerk.)
- 1963–1972 *Le Pontificale Romano-Germanique du dixième siècle*. CCXXVI–CCXXVIII. Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana.
- WHITE, Stephen D.
- 1989 Review of Robert Bartlett 'Trial by Fire and Water: The Medieval Judicial Ordeal'. *Speculum*, 64. 385–388.
  - 2005 Proposing the Ordeal and Avoiding it: Strategy and Power in Western French Litigation 1050–1110. In: Stephen D. WHITE (szerk.): *Feuding and Peacemaking in Eleventh-Century France*. (Variorum Collected Studies Series). Aldershot, Hampshire: Ashgate Press. 89–123.

A VÁRADI REGESTRUM ISTENÍTÉLETI ÜGYESETEINEK MEGOSZTLÁSA

